

ЧЕРГОВІ ЗАВДАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ⁶³

Написано між 13 і 26 квітня
1918 р.

Надруковано 28 квітня 1918 р.
в газеті «Правда» № 83
і в Додатку до газети
«Известия ВЦИК» № 85
Підпис: Н. Ленін

Друкується за текстом брошури:
Н. Ленін. «Очередные задачи
Советской власти», изд. 2-е, Москва,
1918, звіренням з рукописом

МІЖНАРОДНЕ СТАНОВИЩЕ РОСІЙСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Завдяки досягнутому мирові, — незважаючи на всю його тяжкість і всю його нетривкість, — Російська Радянська республіка дістає можливість на певний час зосередити свої сили на найважливішій і найважчій стороні соціалістичної революції, саме — на завданні організаційному.

Це завдання ясно і точно поставлене перед усіма трудящими і пригнобленими масами в 4-му абзаці (4-ій частині) резолюції, прийнятої 15 березня 1918 року на московському Надзвичайному з'їзді Рад, — в тому ж абзаці (або в тій же частині) резолюції, де говориться про самодисципліну трудящих і про нещадну боротьбу з хаосом і дезорганізацією *.

Нетривкість досягнутого Російською Радянською республікою миру зумовлюється, звичайно, не тим, щоб вона помишляла тепер про відновлення воєнних дій; — крім буржуазних контрреволюціонерів і їх підголосків (меншовиків та ін.), ні один політик з здоровим розумом не думає про це. Нетривкість миру зумовлюється тим, що в межуючих з Росією з заходу і з сходу імперіалістських державах, які мають величезну військову силу, може взяти гору з хвилини на хвилину воєнна партія, спокушена моментальною слабкістю Росії і підштовхувана ненавидячими соціалізм і охочими до грабежу капіталістами.

* Див. цей том, стор. 116—117. Ред.

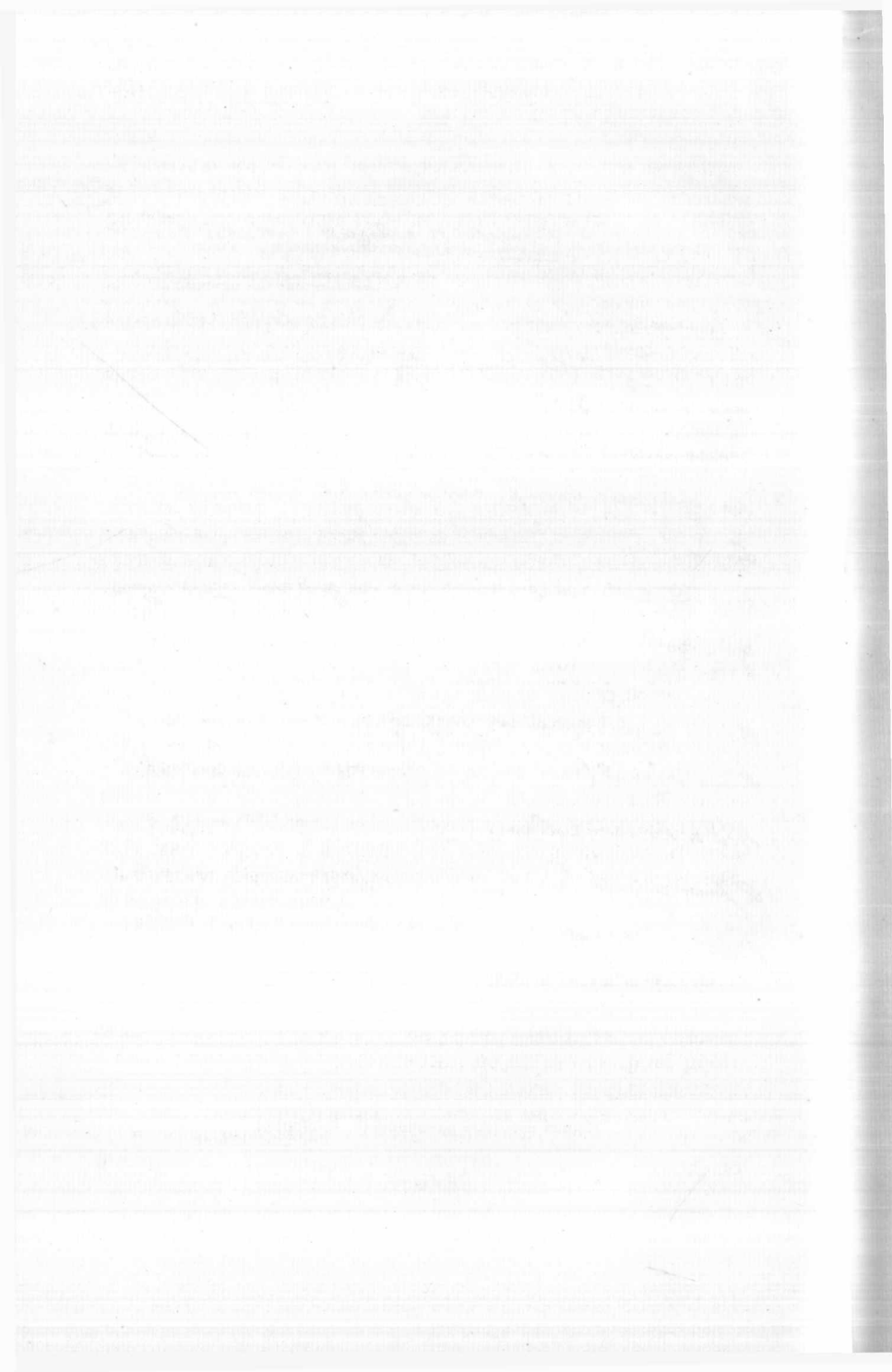
При такому стані справи, реальною, не паперовою, гарантією миру для нас є виключно незгоди між імперіалістськими державами, які досягли найвищої міри і проявляються, з одного боку, у відновленні імперіалістської бойні народів на Заході, а з другого боку — в надзвичайно загостреному імперіалістичному змаганні Японії і Америки за панування над Великим океаном і його узбережжям.

Зрозуміло, що, захищена такою хиткою охороною, наша Радянська соціалістична республіка перебуває в надзвичайно нетривкому, безумовно критичному міжнародному становищі. Необхідне крайнє напруження всіх наших сил, щоб використати дану нам збігом обставин передишку для вилікування найтяжчих ран, заподіяних всьому суспільному організмові Росії війною, і для економічного піднесення країни, без чого не може бути й мови про хоч трохи серйозне підвищення обороноздатності.

Зрозуміло також, що серйозну допомогу запізнилій, через ряд причин, соціалістичній революції на Заході ми подамо лише в тій мірі, в якій зуміємо розв'язати поставлене перед нами організаційне завдання.

Основною умовою успішного розв'язання організаційного завдання, яке стоїть перед нами в першу чергу, є повне засвоєння політичними керівниками народу, тобто членами Російської комуністичної партії (більшовиків), а потім і всіма свідомими представниками трудящих мас, корінної відмінності між старими буржуазними і теперішньою соціалістичною революцією в розглядуваному відношенні.

В буржуазних революціях головне завдання трудящих мас полягало у виконанні негативної або руйнівної роботи знищення феодалізму, монархії, середньовіччя. Позитивну або творчу роботу організації нового суспільства виконувала імуща, буржуазна меншість населення. І вона виконувала це завдання, всупереч опорі робітників і бідніших селян, порівняно легко не тільки тому, що опір експлуатованих капіталом мас був тоді, через їх розпорошеність і нерозвинутість, дуже слабкий, але й тому, що основною організуючою силою анархічно

побудованого капіталістичного суспільства є стихійно зростаючий всир і вглиб ринок, національний і інтернаціональний.

Навпаки, головним завданням пролетаріату і керованого ним біднішого селянства в усякій соціалістичній революції, — а значить, і в початій нами 25 жовтня 1917 р. соціалістичній революції в Росії, — є позитивна або творча робота налагодження надзвичайно складної і тонкої сітки нових організаційних відносин, які охоплюють планомірне виробництво і розподіл продуктів, необхідних для існування десятків мільйонів людей. Така революція може бути успішно здійснена тільки при самостійній історичній творчості більшості населення, насамперед більшості трудящих. Лише в тому разі, якщо пролетаріат і бідніше селянство зуміють знайти в собі досить свідомості, ідейності, самовідданості, наполегливості, — перемога соціалістичної революції буде забезпечена. Створивши новий, радянський, тип держави, який відкриває можливість для трудящих і пригноблених мас взяти найактивнішу участь у самостійному будівництві нового суспільства, ми розв'язали тільки невелику частину важкого завдання. Головна трудність лежить в економічній галузі: здійснити якнайсуворіший і повсюдний облік і контроль виробництва і розподілу продуктів, підвищити продуктивність праці, *усуспільнити виробництво на ділі.*

Розвиток партії більшовиків, яка є тепер урядовою партією в Росії, особливо наочно показує, в чому полягає історичний перелом, який ми переживаємо і який становить своєрідність теперішнього політичного моменту, перелом, який вимагає нової орієнтації Радянської влади, тобто нової постановки нових завдань.

Першим завданням всякої партії майбутнього є — переконати більшість народу в правильності її програми і тактики. Це завдання стояло на першому плані як при царизмі, так і в період угодовства Чернових і Церетелі з Керенськими і Кішкініми. Тепер це завдання, яке, звичайно, далеко ще не завершене (і яке ніколи не може

бути вичерпане до кінця), в головному розв'язане, бо більшість робітників і селян Росії, як показав безперечно останній з'їзд Рад у Москві, явно стоїть на стороні більшовиків.

Другим завданням нашої партії було завоювання політичної влади і придушення опору експлуататорів. І це завдання аж ніяк не вичерпане до кінця, і його неможливо ігнорувати, бо монархісти і кадети, з одного боку, їх підголоски і прихвосні, меншовики і праві есери, — з другого, і далі роблять спроби об'єднатися для повалення Радянської влади. Але, в головному, завдання придушення опору експлуататорів уже розв'язане в період з 25 жовтня 1917 р. до (приблизно) лютого 1918 р. або до здачі Богаєвського.

На чергу висувається тепер, як чергове, третє завдання, що становить своєрідність теперішнього моменту, — організувати *управління* Росією. Зрозуміло, це завдання ставилось і розв'язувалось нами на другий же день після 25 жовтня 1917 року, але досі, поки опір експлуататорів набирав ще форми відкритої громадянської війни, досі завдання управління *не могло стати головним, центральним*.

Тепер воно стало таким. Ми, партія більшовиків, Росію *переконали*. Ми Росію *відвоювали* — у багатих для бідних, у експлуататорів для трудящих. Ми повинні тепер Росією *управляти*. І вся своєрідність теперішнього моменту, вся трудність полягає в тому, щоб зрозуміти *особливості переходу* від головного завдання переконання народу і воєнного придушення експлуататорів до головного завдання *управління*.

Вперше у світовій історії соціалістична партія встигла закінчити, в головних рисах, справу завоювання влади і придушення експлуататорів, встигла *підійти щільно* до завдання *управління*. Треба, щоб ми були гідними виконавцями цього найважчого (і найвдячнішого) завдання соціалістичного перевороту. Треба *продумати*, що для успішного управління необхідно, *крім* уміння переконати, крім уміння перемогти в громадянській війні, уміння *практично організувати*. Це — найважче завдання, бо справа йде про організацію по-новому най-

глибших, економічних, основ життя десятків і десятків мільйонів людей. І це — найвдячніше завдання, бо лише після його розв'язання (в головних і основних ризиках) можна буде сказати, що Росія *стала* не тільки радянською, а й соціалістичною республікою.

ЗАГАЛЬНИЙ ЛОЗУНГ МОМЕНТУ

Окреслене вище об'єктивне становище, створене надзвичайно тяжким і нетривким миром, найтяжчою розрухою, безробіттям і голодом, які залишені нам у спадщину війною і пануванням буржуазії (в особі Керенського і меншовиків з правими есерами, які підтримували його), — все це неминуче породило крайню втому і навіть виснаження сил широкої маси трудящих. Вона настійно вимагає — і не може не вимагати — певного відпочинку. На чергу дня висувається відбудування зруйнованих війною і хазяйнуванням буржуазії продуктивних сил; — загоєння ран, заподіяних війною, поразкою у війні, спекуляцією і спробами буржуазії відновити скинуту владу експлуататорів; — економічне піднесення країни; — міцна охорона елементарного порядку. Може здатися парадоксом, але насправді, в силу вказаних об'єктивних умов, є цілком безперечним, що Радянська влада в даний момент може забезпечити перехід Росії до соціалізму тільки в тому разі, якщо практично розв'яже, всупереч протидіянню буржуазії, меншовиків і правих есерів, саме ці ж таки елементарні і найелементарніші завдання збереження громадськості. Практичне розв'язання цих найелементарніших завдань і подолання організаційних труднощів перших кроків до соціалізму є тепер, в силу конкретних особливостей даного становища і при існуванні Радянської влади з її законами про соціалізацію землі, робітничий контроль та ін., двома сторонами однієї медалі.

Веди акуратно і сумлінно рахунок грошей, господарюй економно, не ледарюй, не крадь, додержуй найсуворішої дисципліни в праці, — саме такі лозунги, які справедливо осміювалися революційними пролетарями тоді, коли буржуазія прикривала подібними розмовами своє

панування, як класу експлуаторів, стають тепер, після повалення буржуазії, черговими і головними лозунгами моменту. І практичне проведення в життя цих лозунгів масою трудящих є, з одного боку, *єдиною* умовою порятунку країни, мало не до смерті змученої імперіалістською війною та імперіалістськими хижакками (з Керенським на чолі), а, з другого боку, практичне проведення в життя цих лозунгів *Радянською* владою, її методами, на підставі її законів, є необхідним і *достатнім* для остаточної перемоги соціалізму. Якраз цього і не вміють зрозуміти ті, хто презирливо відмахується від висування на перший план таких «заялжених» і «тривіальних» лозунгів. В дрібноселянській країні, яка тільки рік тому скинула царизм і менш як півроку тому визволилась від Керенських, лишилося, природно, чимало стихійного анархізму, посиленого озвірінням і здичавінням, які супроводять всяку довгу і реакційну війну, створилося чимало настроїв розпачу і безпредметного озлоблення; якщо додати до цього провокаторську політику лакеїв буржуазії (меншовиків, правих есерів та ін.), то стане цілком зрозуміло, які тривалі й уперті зусилля найкращих і найсвідоміших робітників і селян необхідні для повного перелому настроїв маси і переходу її до правильної, витриманої, дисциплінованої праці. Тільки такий перехід, здійснений масою бідноти (пролетарів і напівпролетарів), і може завершити перемогу над буржуазією і особливо над найбільш упертою і численною селянською буржуазією.

НОВИЙ ФАЗИС БОРОТЬБИ З БУРЖУАЗІЄЮ

Буржуазія переможена у нас, але вона ще не вирвана з коренем, не знищена і навіть не зламана ще до кінця. На чергу дня висувається через це нова, вища форма боротьби з буржуазією, перехід від простішого завдання дальшого експропріювання капіталістів до значно складнішого і важчого завдання створення таких умов, при яких не могла б ні існувати, ні виникати знов буржуазія. Ясно, що це — завдання незмірно вище і що без розв'язання його соціалізму ще нема.

Якщо взяти масштаб західноєвропейських революцій, ми стоїмо зараз приблизно на рівні досягнутого в 1793 році і в 1871 році. Ми маємо законне право пишатися, що піднялися на цей рівень і в одному відношенні пішли, безперечно, трохи далі, а саме: декретували і запровадили по всій Росії найвищий *тип* держави, Радянську владу. Але задовольнитися досягнутим ні в якому разі ми не можемо, бо ми тільки почали перехід до соціалізму, але вирішального в *цьому* відношенні *ще* не здійснили.

Вирішальним є організація найсуворішого і всенародного обліку і контролю за виробництвом і розподілом продуктів. Тим часом, в тих підприємствах, в тих галузях і сторонах господарства, які ми відняли у буржуазії, облік і контроль нами *ще не досягнутий*, а без цього не може бути й мови про другу, таку ж істотну, матеріальну умову запровадження соціалізму, а саме: про підвищення, в загальнонаціональному масштабі, продуктивності праці.

Через це не можна було б визначити завдання теперішнього моменту простою формулою: продовжувати наступ на капітал. Незважаючи на те, що капітал нами, безперечно, не добитий і що продовжувати наступ на цього ворога трудящих безумовно необхідно, таке визначення було б неточне, неконкретне, в ньому не було б урахування *своєрідності* даного моменту, коли в інтересах успішності *далшого* наступу треба «припинити» *зараз* наступ.

Пояснити це можна, порівнявши наше становище у війні проти капіталу з становищем того переможного війська, яке відняло, скажемо, половину або дві третини території у ворога і змушене припинити наступ, щоб зібратися з силами, збільшити запаси бойових засобів, поладити і підкріпити комунікаційну лінію, побудувати нові склади, підвести нові резерви і т. д. Припинення наступу переможного війська в таких умовах є необхідним саме в інтересах відвоювання у ворога решти території, тобто в інтересах повної перемоги. Хто не зрозумів, що саме таким є диктоване нам об'єктивним станом справи в теперішній момент «припинення» наступу

на капітал, той не зрозумів нічого в переживаному політичному моменті.

Зрозуміло, про «припинення» наступу на капітал можна говорити тільки в лапках, тобто тільки метафорично. У звичайній війні можна дати загальний наказ про припинення наступу, можна на ділі спинити рух вперед. У війні проти капіталу руху вперед спинити не можна, і про те, щоб ми відмовились від дальшої експропріації капіталу, не може бути й мови. Мова йде про зміну *центра ваги* нашої економічної і політичної роботи. Досі *на першому плані* стояли заходи по безпосередній експропріації експропріаторів. Тепер *на першому плані* стає організація обліку і контролю в тих господарствах, де вже експропрійовані капіталісти, і в усіх інших господарствах.

Якби ми захотіли тепер продовжувати старим темпом експропріювати капітал далі, ми, напевно, зазнали б поразки, бо наша робота по організації пролетарського обліку і контролю явно, очевидно для кожної думаючої людини, *відстала* від роботи *безпосередньої* «експропріації експропріаторів». Якщо ми наполяжемо тепер з усієї сили на роботу організації обліку і контролю, ми зможемо розв'язати це завдання, ми надолужимо прогаяне, ми *віграсмо всю* нашу «кампанію» проти капіталу.

Але визнання того, що доводиться надолужувати прогаяне, чи не рівнозначне признанню в якійсь зробленій помилці? — Нітрохи. Наведемо знов воєнне порівняння. Якщо можна розбити і відтіснити ворога одними загонами легкої кавалерії, — це треба зробити. А якщо це можна з успіхом зробити лише до певної межі, то цілком мислимо, що за цією межею постає необхідність підвозу важкої артилерії. Визнаючи, що треба тепер надолужувати прогаяне в підвозі важкої артилерії, ми зовсім не визнаємо помилкою переможну кавалерійську атаку.

Нам часто закидали лакеї буржуазії те, що ми вели «червоногвардійську» атаку на капітал. Закид безглуздий, гідний саме лакеїв грошового мішка. Бо «червоногвардійська» атака на капітал *у свій час* диктувалась обставинами безумовно: по-перше, капітал *тоді* чинив опір по-воєнному, в особі Керенського і Краснова,

Савінкова і Гоца (Гегечкорі і зараз чинить такий опір), Дутова і Богаєвського. Воєнний опір не можна зламати інакше, як воєнними засобами, і червоногвардійці робили найблагороднішу і найвеличнішу історичну справу визволення трудящих і експлуатованих від гніту експлуататорів.

По-друге, ми не могли б тоді поставити на перший план методи управління замість методів придушення і тому, що мистецтво управляти не дане людям природою, а дається досвідом. Тоді цього досвіду у нас не було. Тепер він є. По-третє, тоді у нас не могло бути в нашому розпорядженні спеціалістів різних галузей знання і техніки, бо вони або билися в рядах Богаєвських, або мали ще можливість чинити систематичний і упертий пасивний опір *саботажем*. А тепер ми саботаж зламали. «Червоногвардійська» атака на капітал була успішна, була переможна, бо ми перемогли і воєнний опір капіталу і саботажницький опір капіталу.

Чи значить це, що *завжди* доречно, при *всіх* обставинах доречно «червоногвардійська» атака на капітал, що у нас *немає* інших способів боротьби з капіталом? Думати так було б хлоп'яцтвом. Ми перемогли легкою кавалерією, але у нас є і важка артилерія. Ми перемагали методами придушення, ми зуміємо перемагати і методами управління. Методи боротьби проти ворога треба уміти змінювати, коли змінюються обставини. Ми ні на хвилину не відмовимось від «червоногвардійського» придушення панів Савінкових і Гегечкорі, як і *всіх* інших поміщицьких і буржуазних контрреволюціонерів. Але ми не будемо такі дурні, щоб на перше місце ставити «червоногвардійські» прийоми в такий час, коли епоха необхідності червоногвардійських атак в основному закінчена (і закінчена переможно) і коли в двері стукає епоха використання пролетарською державною владою буржуазних спеціалістів для такого переорювання ґрунту, щоб на ньому зовсім не могла рости ніяка буржуазія.

Це — своєрідна епоха, або, точніше, смуга розвитку, і, щоб перемогти капітал до кінця, треба вміти пристосувати форми нашої боротьби до своєрідних умов такої смуги.

Без керівництва спеціалістів різних галузей знання, техніки, досвіду, перехід до соціалізму неможливий, бо соціалізм вимагає свідомого і масового руху вперед до вищої продуктивності праці в порівнянні з капіталізмом і на базі досягнутого капіталізмом. Соціалізм повинен *по-своєму*, своїми прийомами — скажемо конкретніше, *радянськими* прийомами — здійснити цей рух вперед. А спеціалісти неминуче є здебільшого буржуазними, в силу всієї обстановки того суспільного життя, яке зробило їх спеціалістами. Якби наш пролетаріат, оволодівши владою, швидко розв'язав завдання обліку, контролю, організації у всенародному масштабі, — (це було нездійснено внаслідок війни і відсталості Росії) — тоді, зламавши саботаж, ми загальним обліком і контролем підпорядковували б собі повністю і буржуазних спеціалістів. Через значне «запізнення» з обліком і контролем взагалі, ми, хоч і встигли перемогти саботаж, але обстановка, яка дала б в наше розпорядження буржуазних спеціалістів, *ще не створили*; дуже багато саботажників «іде на службу», але найкращі організатори і найвизначніші спеціалісти можуть бути використані державою або по-старому, по-буржуазному (тобто за високу плату), або по-новому, по-пролетарському (тобто створенням тієї обстановки всенародного обліку і контролю знизу, яка неминуче і сама собою підпорядковувала б і залучила спеціалістів).

Нам довелося тепер вдатися до старого, буржуазного засобу і погодитись на дуже високу оплату «послуг» найвизначніших з буржуазних спеціалістів. Всі, обізнані з справою, бачать це, але не всі вдумуються в значення такого заходу з боку пролетарської держави. Ясно, що такий захід є компроміс, відступ від принципів Паризької Комуні і всякої пролетарської влади, які вимагають зведення окладів до рівня плати середньому робітникові, які вимагають боротьби ділом, а не словами, з кар'єризмом.

Мало того. Ясно, що такий захід є не тільки припинення — в певній галузі і в певній мірі — наступу на капітал (бо капітал є не сума грошей, а певне суспільне відношення), але й *крок назад* нашої соціалістичної, Ра-

дянської, державної влади, яка з самого початку проголосила і повела політику зниження високих окладів до заробітку середнього робітника ⁶⁴.

Звичайно, лакеї буржуазії, особливо дрібного розбору, як-от меншовики, новожитненці, праві есери, хихикатимуть з приводу визнання того, що ми робимо крок назад. Але нам нема чого звертати увагу на хихикання. Нам треба вивчати особливості надзвичайно важкого і нового шляху до соціалізму, не прикриваючи наших помилок і слабостей, а стараючись вчасно дороблювати недороблене. Приховувати від мас, що залучення буржуазних спеціалістів надзвичайно високими заробітками є відступ від принципів Комуни, значило б спускати-ся до рівня буржуазних політиканів і обманювати маси. Відкрито пояснити, як і чому ми зробили крок назад, потім обговорити гласно, які є засоби надолужити прогаяне, — це значить виховувати маси і на досвіді вчитися, разом з ними вчитися будівництва соціалізму. Навряд чи був хоч один переможний воєнний похід в історії, коли б переможцеві не траплялося робити окремих помилок, зазнавати часткових поразок, тимчасово відступати де в чому і подекуди назад. А розпочатий нами «похід» проти капіталізму в мільйон раз важчий від найважчого воєнного походу, і занепадати духом з приводу окремого і часткового відступу було б безглуздо і ганебно.

Підійдемо до питання з практичного боку. Припустимо, Російській Радянській республіці необхідні 1000 першорядних учених і спеціалістів різних галузей знання, техніки, практичного досвіду, для керівництва народною працею з метою якнайшвидшого економічного піднесення країни. Припустимо, що ці «зірки першої величини» доводиться оплачувати — більшість з них, звичайно, тим розбещеніша буржуазними звичаями, чим охочіше вона кричить про розбещеність робітників, — по 25 000 карбованців на рік. Припустимо, що цю суму (25 мільйонів карбованців) треба подвоїти (маючи на увазі видачу премій за особливо успішне і швидке виконання найважливіших з організаторсько-технічних завдань) або навіть почотверити (маючи на увазі

задучення кількох сот більш вимогливих закордонних спеціалістів). Постає питання, чи можна визнати надмірною або непосильною для Радянської республіки витрату п'ятдесяти або ста мільйонів карбованців за рік на переорганізацію народної праці за останнім словом науки і техніки? Звичайно, ні. Величезна більшість свідомих робітників і селян схвалить таку витрату, знаючи з практичного життя, що наша відсталість примушує нас втрачати мільярди, а такого ступеня організованості, обліку і контролю, щоб викликати поголовну і добровільну участь «зірок» буржуазної інтелігенції в *нашій* роботі, ми *ще не* досягли.

Зрозуміло, питання має також другу сторону. Розбещуючий вплив високих окладів незаперечний — і на Радянську владу (тим більше, що при швидкості перевороту до цієї влади не могла не пристати певна кількість авантюристів і шахраїв, які разом з бездарними або безсовісними з різних комісарів не від того, щоб потрапити в «зірки»... казнокрадства) і на робітничу масу. Але все, що є мислячого і чесного серед робітників і бідніших селян, погодиться з нами, визнає, що відразу позбутися поганої спадщини капіталізму ми не спроможні, що звільнити Радянську республіку від «данини» в 50 або 100 мільйонів карбованців (данини за нашу власну відсталість в справі організації *всенародного* обліку і контролю *знизу*) можна не інакше, як організуючись, підтягуючи дисципліну серед самих себе, очищаючи своє середовище від усіх, «що бережуть спадщину капіталізму», «що додержують традицій капіталізму», тобто від ледарів, дармоїдів, казнокрадів (тепер вся земля, всі фабрики, всі залізниці є «казна» Радянської республіки). Якщо свідомі передовики робітників і бідніших селян встигнуть, з допомогою радянських установ, за один рік організуватися, дисциплінуватися, підтягнутися, створити могутню трудову дисципліну, тоді ми через рік скинемо з себе цю «данину», яку можна скоротити навіть раніше... якраз в міру успіхів нашої, робітничо-селянської, трудової дисципліни і організованості. Чим шорше ми самі, робітники і селяни, навчимося кращої трудової дисципліни і вищої техніки праці, використо-

вуючи для цієї науки буржуазних спеціалістів, тим скоріше ми звільнимось від усякої «данини» цим спеціалістам.

Наша робота по організації, під керівництвом пролетаріату, всенародного обліку і контролю за виробництвом і розподілом продуктів дуже відстала від нашої роботи по безпосередній експропріації експропріаторів. Це положення є основним для розуміння особливостей теперішнього моменту і завдань Радянської влади, що впливають звідси. Центр ваги в боротьбі проти буржуазії пересувається на організацію такого обліку і контролю. Тільки виходячи з цього, можна правильно визначити чергові завдання економічної і фінансової політики в галузі націоналізації банків, монополізації зовнішньої торгівлі, державного контролю за грошовим обігом, запровадження задовільного, з пролетарської точки зору, майнового і прибуткового податку, запровадження трудової повинності.

З соціалістичними перетвореннями в цих галузях ми надто відстали (а це дуже й дуже істотні галузі), і відстали саме тому, що недостатньо організовані облік і контроль взагалі. Зрозуміло, — це завдання з найважчих, і в умовах розрухи, створеної війною, воно допускає лише тривале розв'язання, але не можна забувати, що якраз тут буржуазія — особливо ж численна дрібна і селянська буржуазія — дає нам найсерйозніший бій, підриваючи налагоджуваний контроль, підриваючи, напр., хлібну монополію, відвойовуючи позиції для спекуляції і спекулятивної торгівлі. Те, що ми вже декретували, ми далеко недостатньо ще провели в життя, і головне завдання моменту полягає саме в зосередженні всіх зусиль на діловому, практичному *здійсненні* основних перетворень, які вже стали законом (але не стали ще реальністю).

Щоб продовжувати далі націоналізацію банків і йти неухильно до перетворення банків у вузлові пункти суспільного рахівництва при соціалізмі, треба перш за все і більш за все досягти реальних успіхів у збільшенні числа філій Народного банку, в притягненні вкладів, в полегшенні для публіки операцій внесення і видачі

грошей, в усуненні «хвостів», у спійманні і *розстрілі* хабарників та шахраїв і т. д. Спочатку реально провести в життя найпростіше, добре організувати наявне, — а потім уже підготовляти більш складне.

Зміцнити і упорядкувати ті державні монополії (на хліб, на шкіру та ін.), які вже запроваджені, — і тим підготувати монополізацію зовнішньої торгівлі державою; без такої монополізації ми не зможемо «відбутися» від іноземного капіталу платежем «данини»⁶⁵. А вся можливість соціалістичного будівництва залежить від того, чи зуміємо ми протягом певного перехідного часу виплатою деякої данини іноземному капіталові захистити свою внутрішню економічну самостійність.

З стяганням податків взагалі, а майнового і прибуткового податку особливо, ми теж надзвичайно сильно відстали. Накладання контрибуцій на буржуазію — захід, принципіально безумовно прийнятний і заслуговуючий пролетарського схвалення, — показує, що ми стоїмо ще в цьому відношенні ближче до прийомів відвоювання (Росії від багатих для бідних), ніж до прийомів управління. Але, щоб зробитися сильнішими і щоб твердіше стати на ноги, ми повинні перейти до цих останніх прийомів, ми повинні замінити контрибуцію з буржуазії постійним і правильно стягуваним майновим і прибутковим податком, який дасть *більше* пролетарській державі і який вимагає від нас саме більшої організованості, більшого налагодження обліку і контролю⁶⁶.

Наше запізнення з запровадженням трудової повинності показує ще раз, що на чергу дня висувається саме підготовчо-організаційна робота, яка, з одного боку, повинна остаточно закріпити вдвойоване, а з другого боку, необхідна, щоб підготувати операцію, яка «оточить» капітал і примусить його «здатися». Почати запровадження трудової повинності нам слід було б негайно, але запроваджувати її з великою поступовістю і обачністю, перевіряючи кожний крок практичним досвідом і, зрозуміло, першим кроком роблячи запровадження трудової повинності *для багатих*. Запровадження робочої і споживчо-бюджетної книжки для всякого буржуа, в тому числі і сільського, було б серйозним кроком впе-

ред до повного «оточення» ворога і до створення справді всенародного обліку і контролю за виробництвом і розподілом продуктів.

ЗНАЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗА ВСЕНАРОДНИЙ ОБЛІК І КОНТРОЛЬ

Держава, яка була віками органом гноблення і пограбування народу, залишила нам у спадщину величезну ненависть і недовір'я мас до всього державного. Подолати це — дуже важке завдання, яке під силу тільки Радянській владі, але яке і від неї вимагає довгого часу і величезної наполегливості. На питанні про облік і контроль — цьому корінному питанні для соціалістичної революції на другий день після повалення буржуазії — така «спадщина» позначається особливо гостро. Пройде неминуче певний час, поки маси, які вперше відчували себе вільними після повалення поміщиків і буржуазії, зрозуміють — не з книжок, а з власного, *радянського*, досвіду — зрозуміють і *відчують*, що без всебічного, державного обліку і контролю за виробництвом і розподілом продуктів влада трудящих, свобода трудящих вдержатися *н е* може, повернення під ярмо капіталізму *н е м и н у ч е*.

Всі навики і традиції буржуазії взагалі і дрібної буржуазії особливо ідуть також проти *державного* контролю, за недоторканність «священної приватної власності», «священного» приватного підприємства. Нам тепер особливо наочно видно, до якої міри правильне марксистське положення, що анархізм і анархо-синдикалізм є *буржуазні* течії, в якій непримиримій суперечності стоять вони до соціалізму, до пролетарської диктатури, до комунізму. Боротьба за вкорінення в маси ідеї *радянського* — державного контролю і обліку, за проведення цієї ідеї в життя, за розрив з проклятим минулим, яке привчило дивитися на добування хліба й одягу, як на «приватну» справу, на купівлю-продаж, як на угоду, яка «тільки мене стосується», — ця боротьба і є найбільша, *всесвітньо-історичної* ваги, боротьба соціалістичної свідомості проти буржуазно-анархічної стихійності.

Робітничий контроль запроваджений у нас як закон, але в життя і навіть у свідомість широких мас пролетаріату він тільки-тільки починає проникати. Про те, що беззвітність, безконтрольність у справі виробництва і розподілу продуктів є загибель зачатків соціалізму, є казнокрадство (бо все майно належить казні, а казна — це і є Радянська влада, влада більшості трудящих), що недбальство в обліку і контролі є пряме пособництво німецьким і російським Корніловим, які можуть скинути владу трудящих *тільки* при умові, що ми не впросямося із завданням обліку і контролю, і які, з допомогою всієї мужицької буржуазії, з допомогою кадетів, меншовиків, правих есерів «підстерігають» нас, вичікуючи момент, — про це ми недостатньо говоримо в своїй агітації, про це недостатньо думають і говорять передовики робітників і селян. А поки робітничий контроль не став фактом, поки передовики-робітники не налагодили і не провели переможного і нещадного походу проти порушників цього контролю або безтурботних відносно контролю, — доти від першого кроку (від робітничого контролю) не можна зробити другого кроку до соціалізму, тобто перейти до робітничого регулювання виробництва.

Соціалістична держава може виникнути лише як сітка виробничо-споживчих комун, які сумлінно облічують своє виробництво й споживання, заощаджують працю, підвищують неухильно її продуктивність і досягають цим можливості знижувати робочий день до семи, до шести годин на добу і ще менше. Без того, щоб налагодити найсуворіший всенародний, всеосяжний облік і контроль *хліба і добування хліба* (а потім і всіх інших необхідних продуктів), тут не обійтися. Капіталізм залишив нам у спадщину масові організації, здатні полегшити перехід до масового обліку і контролю розподілу продуктів, — споживчі товариства. В Росії вони розвинуті слабше, ніж у передових країнах, але все ж охопили більш як десять мільйонів членів. Виданий цими днями декрет про споживчі товариства⁶⁷ являє собою надзвичайно знаменне явище, яке наочно показує своєрідність становища і завдань Радянської соціалістичної республіки в даний момент.

Декрет є угодою з буржуазними кооперативами і з робітничими кооперативами, які лишаються на буржуазній точці зору. Угода або компроміс полягає, по-перше, в тому, що представники названих установ не тільки брали участь в обговоренні декрету, але й одержали фактично право ухвального голосу, бо частини декрету, які зустріли рішучу опозицію цих установ, були відкинуті. По-друге, по суті справи, компроміс полягає у відмовленні Радянської влади від принципу безплатного вступу в кооператив (єдиний послідовно пролетарський принцип), а так само від об'єднання всього населення даної місцевості в *одному* кооперативі. Як відступ від цього, єдино соціалістичного принципу, який відповідає завданню знищення класів, було дано право залишатися «робітничим класовим кооперативам» (які називаються в цьому випадку «класовими» тільки тому, що вони підпорядковуються класовим інтересам буржуазії). Нарешті, пропозиція Радянської влади виключити зовсім буржуазію з правління кооперативів була теж дуже ослаблена, і заборона входити у правління поширена тільки на власників торгових і промислових підприємств приватнокапіталістичного характеру.

Якби пролетаріат, діючи через Радянську владу, встиг налагодити облік і контроль в загальнодержавному масштабі, або хоча б основи такого контролю, то потреби в подібних компромісах не було б. Через продовольчі відділи Рад, через органи постачання при Радах ми об'єднали б населення в єдиний, по-пролетарському керований кооператив без допомоги буржуазних кооперативів, без поступок тому суто буржуазному принципові, який спонукає робітничий кооператив залишатися робітничим *поряд* з буржуазним *замість того*, щоб підпорядкувати собі цілком цей буржуазний кооператив, зливши обидва, взявши *собі все* правління, взявши *собі* в руки нагляд за споживанням багатих.

Укладаючи таку угоду з буржуазними кооперативами, Радянська влада конкретно визначила свої тактичні завдання і своєрідні методи дій для даної смуги розвитку, а саме: керуючи буржуазними елементами, використовуючи їх, роблячи певні часткові поступки їм, ми

створюємо умови для такого руху вперед, який буде повільніший, ніж ми спочатку вважали, але разом з тим міцніший, з соліднішим забезпеченням бази і комунікаційної лінії, з кращим укріпленням завойовуваних позицій. Ради можуть (*і повинні*) тепер вимірювати свої успіхи в справі соціалістичного будівництва, між іншим, мірилом надзвичайно ясным, простим, практичним: в якому саме числі громад (комун або селищ, кварталів і т. п.) і наскільки наближається розвиток кооперативів до того, щоб охоплювати все населення.

ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ

В усякій соціалістичній революції, після того як розв'язано завдання завоювання влади пролетаріатом і в міру того як розв'язується в головному і основному завдання: експропріювати експропріаторів і придушити їх опір, висувається неодмінно на перший план корінне завдання створення вищого, ніж капіталізм, суспільного укладу, а саме: підвищення продуктивності праці, а в зв'язку з цим (*і для цього*) її вища організація. Наша Радянська влада перебуває саме в такому становищі, коли, завдяки перемогам над експлуататорами, від Керенського до Корнілова, вона дістала можливість безпосередньо підійти до цього завдання, щільно взятися за нього. І тут стає видно відразу, що коли центральною державною владою можна оволодіти за кілька днів, коли придушити воєнний (*і саботажницький*) опір експлуататорів навіть по різних кутках великої країни можна за кілька тижнів, то тривке розв'язання завдання підняти продуктивність праці потребує, в усякому разі (особливо після найтяжчої і найрозорнішої війни), кількох років. Тривалий характер роботи диктується тут безумовно об'єктивними обставинами.

Підвищення продуктивності праці потребує, насамперед, забезпечення матеріальної основи великої індустрії: розвитку виробництва палива, заліза, машинобудування, хімічної промисловості. Російська Радянська республіка перебуває остільки у вигідних умовах, що вона має в своєму розпорядженні — навіть після Брест-

ського миру — гігантські запаси руди (на Уралі), палива в Західному Сибіру (кам'яне вугілля), на Кавказі і на південному сході (нафта), в центрі (торф), гігантські багатства лісу, водних сил, сировини для хімічної промисловості (Карабугаз) і т. д. Розробка цих природних багатств прийомами найновішої техніки дасть основу небаченого прогресу продуктивних сил.

Другою умовою підвищення продуктивності праці є, по-перше, освітнє і культурне піднесення маси населення. Це піднесення йде тепер з величезною швидкістю, чого не бачать засліплені буржуазною рутинною люди, не здатні зрозуміти, скільки пориву до світла й ініціативності розгортається тепер в народних «низах» завдяки радянській організації. По-друге, умовою економічного піднесення є і підвищення дисципліни трудящих, уміння працювати, спорості, інтенсивності праці, кращої її організації.

З цього боку справа стоїть у нас особливо погано і навіть безнадійно, коли повірити людям, які дали себе залякати буржуазії або корисливо служать їй. Ці люди не розуміють, що не було і бути не може революції, коли б прихильники старого не кричали про розвал, про анархію і т. п. Природно, що в масах, які тільки-но скинули небачено-дикий гніт, іде глибоке і широке кипіння і бродіння, — що вироблення масами нових основ трудової дисципліни — процес дуже тривалий, — що до повної перемоги над поміщиком і буржуазією таке вироблення не могло навіть і початися.

Але, нітрохи не піддаючись тому, часто фальшивому, відчаю, який поширюють буржуа і буржуазні інтелігенти (що втратили надію відстояти свої старі привілеї), ми аж ніяк не повинні прикривати явне зло. Навпаки, ми будемо розкривати його і посилювати радянські прийоми боротьби проти нього, бо успіх соціалізму неможливий без перемоги пролетарської свідомої дисциплінованості над стихійною дрібнобуржуазною анархією, цієї справжньої запоруки можливої реставрації керенщини і корніловщини.

Найбільш свідомий авангард російського пролетаріату вже поставив собі завдання підвищення трудової

дисципліни. Наприклад, і в Центральному комітеті спілки металістів і в Центральній раді професійних спілок почато розроблення відповідних заходів і проєктів декретів⁶⁸. Цю роботу треба підтримати і посунути її вперед з усіх сил. На чергу треба поставити, практично застосувати і випробувати відрядну плату⁶⁹, застосування багато чого, що є наукового і прогресивного в системі Тейлора, узгодження заробітку із загальними підсумками вироблення продукту або експлуатаційних результатів залізничного і водного транспорту і т. д., і т. п.

Росіянин — поганий працівник в порівнянні з передовими націями. І це не могло бути інакше при режимі царизму і живості залишків кріпосного права. Учитися працювати — це завдання Радянська влада повинна поставити в усьому його обсязі перед народом. Останнє слово капіталізму в цьому відношенні, система Тейлора, — як і всі прогреси капіталізму, — поєднує в собі витончене звірство буржуазної експлуатації і ряд багатючих наукових завоювань у справі аналізу механічних рухів при праці, вигнання зайвих і невправних рухів, вироблення найправильніших прийомів роботи, запровадження найкращих систем обліку і контролю і т. д. Радянська республіка що б то не стало повинна перейняти все цінне із завоювань науки і техніки в цій галузі. Здійснимість соціалізму визначиться саме нашими успіхами в поєднанні Радянської влади і радянської організації управління з найновішим прогресом капіталізму. Треба створити в Росії вивчення і викладання системи Тейлора, систематичне випробування і пристосування її. Треба разом з тим, ідучи до підвищення продуктивності праці, врахувати особливості перехідного від капіталізму до соціалізму часу, які вимагають, з одного боку, щоб були закладені основи соціалістичної організації змагання, а з другого боку, вимагають застосування примусу, так щоб лозунг диктатури пролетаріату не осквернявся практикою киселеподібного стану пролетарської влади.

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗМАГАННЯ

До нісенітниць, які буржуазія охоче поширює про соціалізм, належить та, ніби соціалісти заперечують значення змагання. Насправді ж тільки соціалізм, знищуючи класи і, значить, поневолення мас, вперше відкриває шлях для змагання справді в масовому масштабі. І саме радянська організація, переходячи від формального демократизму буржуазної республіки до дійсної участі трудящих мас в *управлінні*, вперше широко ставить змагання. В політичній галузі це далеко легше поставити, ніж в економічній, але для успіху соціалізму важливе саме останнє.

Візьмемо такий засіб організації змагання, як гласність. Буржуазна республіка забезпечує її тільки формально, на ділі підпорядковуючи пресу капіталові, забавляючи «чернь» пікантними політичними дрібничками, приховуючи те, що діється в майстернях, в торгових угодах, в поставках та ін., під покровом «комерційної таємниці», яка охороняє «священну власність». Радянська влада скасувала комерційну таємницю⁷⁰, стала на новий шлях, але для використання гласності з метою економічного змагання ми ще майже нічого не зробили. Треба систематично взятися за те, щоб, поряд з нещадним придушенням наскрізь брехливої і зухвало-наклепницької буржуазної преси, велась робота створення такої преси, яка б не забавляла і не дурила маси політичними пікантностями і дрібничками, а саме питання повсякденної економіки несла на суд маси, допомагала серйозно вивчати їх. Кожна фабрика, кожне село є виробничо-споживчою комуною, яка має право і зобов'язана по-своєму застосовувати загальні радянські закони («по-своєму» не в розумінні порушення їх, а в розумінні різноманітності форм проведення їх у життя), по-своєму розв'язувати проблему обліку виробництва і розподілу продуктів. При капіталізмі це було «приватною справою» окремого капіталіста, поміщика, куркуля. При Радянській владі це — не приватна справа, а дуже важлива державна справа.

І ми ще майже не приступили до величезної, важкої, але зате і вдячної роботи організувати змагання комун, запровадити звітність і гласність у процес виробництва хліба, одягу та ін., перетворити сухі, мертві, бюрократичні звіти в живі приклади — як відштовхуючі, так і приваблюючі. При капіталістичному способі виробництва значення окремого прикладу, скажемо, якої-небудь виробничої артілі, неминуче було до крайньої міри обмежене, і тільки дрібнобуржуазна ілюзія могла мріяти про «виправлення» капіталізму впливом зразків доброчесних установ. Після переходу політичної влади в руки пролетаріату, після експропріації експропріаторів справа змінюється докорінно і, — згідно з тим, що багато раз вказувалось найвидатнішими соціалістами, — сила прикладу вперше дістає можливість справити свій масовий вплив. Зразкові комуні повинні служити і служитимуть вихователями, учителями, підтягувачами відсталих комун. Преса повинна служити знаряддям соціалістичного будівництва, ознайомлюючи в усіх деталях з успіхами зразкових комун, вивчаючи причини їх успіху, прийоми їх господарювання, ставлячи, з другого боку, «на чорну дошку» ті комуні, які уперто бережуть «традиції капіталізму», тобто анархії, ледарювання, безладдя, спекуляції. Статистика була в капіталістичному суспільстві предметом виключного відання «казених людей» або вузьких спеціалістів, — ми повинні понести її в маси, популяризувати її, щоб трудящі поступово вчилися самі розуміти і бачити, як і скільки треба працювати, як і скільки можна відпочивати, — щоб *порівняння ділових підсумків* господарювання окремих комун стало предметом загального інтересу і вивчення, щоб видатні комуні винагороджувались негайно (скороченням на певний період робочого дня, підвищенням заробітку, наданням більшої кількості культурних або естетичних благ та цінностей і т. п.).

Коли новий клас висувається як вождь і керівник суспільства на історичну сцену, це ніколи не обходиться без періоду найсильнішої «качки», потрясінь, боротьби і бур, з одного боку, а з другого боку, без періоду неупевнених кроків, експериментів, вагань, хитань від-

носно вибору нових прийомів, які відповідали б новій об'єктивній обстановці. Гинуче феодальне дворянство мстило перемагаючій і витісняючій його буржуазії не тільки змовами, спробами повстання і реставрації, але й потоками насмішок з невмілості, неправності, помилок «вискочок», «нахаб», що насмілюються брати в руки «священне кермо» держави без вікової підготовки до цього князів, баронів, дворян, знаті, — точнісінько так, як мстять тепер робітничому класові в Росії за його «зухвалу» спробу взяття влади Корнілови і Керенські, Гоци і Мартови, вся ця братія героїв буржуазного гешефтмахерства або буржуазного скепсису.

Потрібні, зрозуміло, не тижні, а довгі місяці і роки, щоб новий суспільний клас, і до того ж клас раніше пригноблений, задавлений нуждою і темнотою, міг освоїтися з новим становищем, роздивитися, налагодити свою роботу, висунути *своїх* організаторів. Зрозуміло, що у партії, яка керує революційним пролетаріатом, не могло скластися досвіду і навичку великих, на мільйони і десятки мільйонів громадян розрахованих, організаційних заходів, що переробка старих, майже виключно агітаторських навичок — справа дуже довга. Але неможливого тут нічого нема, і якщо у нас буде ясне усвідомлення необхідності переміни, тверда рішимість здійснити її, витримка в досягненні великої і важкої мети, — ми її здійснимо. Організаторських талантів у «народі», тобто серед робітників і не експлуатуючих чужої праці селян, сила-силенна; їх тисячами давив, губив, викидав геть капітал, їх не вміємо ще знайти, підбадьорити, поставити на ноги, висунути — ми. Але ми цього навчимося, якщо візьмемось — з усім революційним ентузіазмом, без якого не буває переможних революцій, — учитися цього.

Ні один глибокий і могутній народний рух в історії не обходився без брудної піни, — без авантюристів і шахраїв, хвастунів і горлодерів, які присмоктуються до недосвідчених новаторів, без безглузлого сум'яття, безладдя, непотрібної метушливості, без спроб окремих «вождів» братися за 20 справ і ні одної не доводити до кінця. Нехай моськи буржуазного суспільства, від

Белоруссова до Мартова, скиглять і гавкають з приводу кожної зайвої тріски при рубанні великого, старого лісу. На те вони і моськи, щоб гавкати на пролетарського слона. Нехай гавкають. Ми підемо собі своєю дорогою, стараючись якомога обережніше і терпеливіше випробовувати і розпізнавати справжніх організаторів, людей з тверезим розумом і з практичною кмітливістю, людей, які поєднують відданість соціалізму з умінням без шуму (і всупереч метушні і шуму) налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великої кількості людей в рамках радянської організації. Тільки таких людей, після десятиразового випробування, треба, посуваючи їх від простіших завдань до важчих, висувати на відповідальні пости керівників народної праці, керівників управління. Ми цього ще не навчились. Ми цього навчимося.

«СТРУНКА ОРГАНІЗАЦІЯ» І ДИКТАТУРА

Резолюція останнього (московського) з'їзду Рад висуває, як найперше завдання моменту, створення «стрункої організації» і підвищення дисципліни *. Такі резолюції тепер всі охоче «голосують» і «підписують», але про те, що проведення їх в життя вимагає примусу — і примусу саме в формі диктатури, — в це звичайно не вдумуються. А тим часом було б найбільшою дурістю і найбезглуздішим утопізмом вважати, що без примусу і без диктатури можливий перехід від капіталізму до соціалізму. Теорія Маркса проти цього дрібнобуржуазно-демократичного і анархічного безглуздя виступала дуже давно і цілком виразно. І Росія 1917—1918 років підтверджує теорію Маркса в цьому відношенні так наочно, відчутно і переконливо, що тільки люди, безнадійно тупі або які уперто вирішили відвернутися від правди, можуть ще помилятися в цьому відношенні. Або диктатура Корнілова (коли взяти його за російський тип буржуазного Кавеньяка), або диктатура пролетаріату — про інший вихід для країни, яка проробляє надзвичайно швидкий розвиток з надзвичайно крутими поворотами,

* Див. цей том, стор. 116—117. *Ред.*

в умовах жахливої розрухи, створеної найтяжчою з воєн, *не може бути й мови*. Всі середні рішення — або обман народу буржуазією, яка не може сказати правди, не може сказати, що їй потрібний Корнілов, або тупість дрібнобуржуазних демократів, Чернових, Церетелі і Мартових, з їх базіканням про єдність демократії, диктатуру демократії, загальнодемократичний фронт і т. п. нісенітниця. Кого навіть хід російської революції 1917—1918 років не навчив, що неможливі середні рішення, на того треба махнути рукою.

З другого боку, неважко переконатися, що при всякому переході від капіталізму до соціалізму диктатура необхідна з двох головних причин або в двох головних напрямках. По-перше, не можна перемогти і викоренити капіталізм без нещадного придушення опору експлуаторів, які відразу не можуть бути позбавлені їх багатства, їх переваг організованості і знання, а значить, протягом досить довгого періоду неминуче намагатимуться повалити ненависну владу бідноти. По-друге, всяка велика революція, а соціалістична особливо, навіть якби не було війни зовнішньої, неможлива без війни внутрішньої, тобто громадянської війни, яка означає ще більшу розруху, ніж війна зовнішня, — яка означає тисячі й мільйони випадків хитання і перельотів з одного боку на другий, — яка означає стан найбільшої непевності, неврівноваженості, хаосу. І, зрозуміло, всі елементи розкладу старого суспільства, неминуче дуже численні, зв'язані переважно з дрібною буржуазією (бо її всяка війна і всяка криза розоряє і губить насамперед), не можуть не «показати себе» при такому глибокому перевороті. А «показати себе» елементи розкладу *не можуть* інакше, як збільшенням злочинів, хуліганства, підкупу, спекуляцій, неподобств усякого роду. Щоб справитися з цим, потрібен час і *потрібна залізна рука*.

Не було ні одної великої революції в історії, коли б народ інстинктивно не відчував цього і не проявляв рятівної твердості, розстрілюючи злодіїв на місці злочину. Біда попередніх революцій полягала в тому, що революційного ентузіазму мас, який підтримує їх напружений

стан і дає їм силу застосовувати нещадне придушення елементів розкладу, вистачало не надовго. Соціальною, тобто класовою причиною такої нетривкості революційного ентузіазму має була слабкість пролетаріату, який *один тільки* спроможний (якщо він досить численний, свідомий, дисциплінований) привернути до себе *більшість* трудящих і експлуатованих (більшість бідноти, коли говорити простіше і популярніше) і вдержати владу досить довгий час для повного придушення і всіх експлуататорів і всіх елементів розкладу.

Цей історичний досвід всіх революцій, цей всесвітньо-історичний — економічний і політичний — урок і підсумував Маркс, давши коротку, гостру, точну, яскраву формулу: диктатура пролетаріату. І що російська революція правильно підійшла до здійснення цього всесвітньо-історичного завдання, це *довів* переможний похід по всіх народах і язицях Росії радянської організації. Бо Радянська влада є не що інше, як організаційна форма диктатури пролетаріату, диктатури передового класу, який піднімає до нового демократизму, до самостійної участі в управлінні державою десятки і десятки мільйонів трудящих і експлуатованих, які на своєму досвіді учаться бачити в дисциплінованому і свідомому авангарді пролетаріату свого найнадійнішого вождя.

Але диктатура є велике слово. А великих слів не можна кидати на вітер. Диктатура є залізна влада, революційно-смілива і швидка, нещадна в придушенні як експлуататорів, так і хуліганів. А наша влада — непомірно м'яка, часто-густо більше схожа на кисіль, ніж на залізо. Не можна забувати ні на хвилину, що буржуазна і дрібнобуржуазна стихія бореться проти Радянської влади двояко: з одного боку, діючи ззовні, прийомами Савінкових, Гоців, Гегечкорі, Корнілових, змовами і повстаннями, їх брудним «ідеологічним» відображенням, потоками брехні і наклепів у пресі кадетів, правих есерів і меншовиків; — з другого боку, ця стихія діє зсередини, використовуючи всякий елемент розкладу, всяку слабкість для підкупу, для посилення недисциплінованості, розпущеності, хаосу. Чим ближче ми підходимо до повного воєнного придушення буржуазії, тим

небезпечнішою стає для нас стихія дрібнобуржуазної анархічності. І боротьбу з цією стихією не можна вести тільки пропагандою і агітацією, тільки організацією змагання, тільки добором організаторів, — боротьбу треба вести і примусом.

В міру того як основним завданням влади стає не воєнне придушення, а управління, — типовим проявом придушення і примусу ставатиме не розстріл на місці, а суд. І в цьому відношенні революційні маси, після 25 жовтня 1917 р., стали на правильний шлях і довели життєвість революції, почавши утворювати свої, робітничі і селянські, суди ще до всяких декретів про розпуск буржуазно-бюрократичного судового апарату. Але наші революційні і народні суди непомірно, неймовірно слабкі. Почувається, що не зламаний ще остаточно успадкований від гніту поміщиків і буржуазії народний погляд на суд, як на щось казенно-чуже. Нема достатнього усвідомлення того, що суд є орган залучення саме бідноти поголовно до державного управління (бо судова діяльність є одна з функцій державного управління), — що суд є *орган влади* пролетаріату і біднішого селянства, — що суд є *знаряддя виховання до дисципліни*. Нема достатнього усвідомлення того простого і очевидного факту, що, коли головними лихами Росії є голод і безробіття, то перемогти ці лиха не можна ніякими поривами, а тільки всебічною, всеосяжною, всенародною організацією і дисципліною, щоб збільшити виробництво хліба для людей і хліба для промисловості (палива), вчасно підвезти і правильно розподілити його; — що через те *винен* в муках голоду і безробіття *кожний*, хто порушує трудову дисципліну в будь-якому заводі, в будь-якому господарстві, в будь-якому ділі, — що винних в цьому треба вміти знаходити, віддавати під суд і карати нещадно. Дрібнобуржуазна стихія, з якою ми маємо тепер вести найупертішу боротьбу, виявляється саме в тому, що слабим є усвідомлення народногосподарського і політичного зв'язку голоду і безробіття з розпущеністю всіх і кожного в справі організації та дисципліни, — що тримається міцно *дрібновласницький* погляд: мені б урвати якнайбільше, а там хоч трава не росте.

На залізничній справі, яка, мабуть, найбільш наочно втілює господарські зв'язки створеного великим капіталізмом організму, ця боротьба дрібнобуржуазної стихії розпущеності з пролетарською організованістю позначається особливо випукло. Елемент «управлінський» поставляє саботажників, хабарників у великій кількості; елемент пролетарський в його кращій частині бореться за дисципліну; але серед того і другого елементів, звичайно, багато хитких, «слабих», нездатних встояти перед «спокусою» спекуляції, хабара, особистої вигоди, що купується ціною псування всього апарату, від правильної роботи якого залежить перемога над голодом і безробіттям.

Характерною є боротьба, яка розгорталась на цьому ґрунті навколо останнього декрету про управління залізницями, декрету про надання диктаторських повноважень (або «необмежених» повноважень) окремим керівникам⁷¹. Свідомі (а здебільшого, мабуть, несвідомі) представники дрібнобуржуазної розпущеності хотіли вбачати відступ від начала колегіальності і від демократизму і від принципів Радянської влади в наданні окремим особам «необмежених» (тобто диктаторських) повноважень. Серед лівих есерів подекуди розвивалась прямо хуліганська, тобто апелюючи до поганих інстинктів і до дрібновласницького прагнення «урвати», агітація проти декрету про диктаторство. Питання постало справді величезного значення: по-перше, питання принципіальне, чи сполучне взагалі призначення окремих осіб, наділюваних необмеженими повноваженнями диктаторів, з корінними началами Радянської влади; по-друге, в якому відношенні стоїть цей випадок — цей прецедент, коли хочете, — до особливих завдань влади в даний конкретний момент. І на тому і на другому питанні треба дуже уважно спинитися.

Що диктатура окремих осіб дуже часто була в історії революційних рухів виразником, носієм, провідником диктатури революційних класів, про це говорить незаперечний досвід історії. З буржуазним демократизмом диктатура окремих осіб сполучалась безперечно. Але в цьому пункті буржуазні огудники Радянської влади,

а так само їх дрібнобуржуазні підголоски, проявляють завжди спритність рук: з одного боку, вони оголошують Радянську владу просто чимсь безглуздим, анархічним, диким, старанно обминаючи всі наші історичні паралелі і теоретичні докази того, що Ради є вища форма демократизму, навіть більше: начало *соціалістичної* форми демократизму; з другого ж боку, вони ставлять нам вимоги вищого, ніж буржуазний, демократизму і кажуть: з вашим, більшовицьким (тобто не буржуазним, а *соціалістичним*), радянським демократизмом особиста диктатура абсолютно несполучна.

Міркування аж надто погані. Якщо ми не анархісти, ми повинні прийняти необхідність держави, *тобто примусу* для переходу від капіталізму до соціалізму. Форма примусу визначається ступенем розвитку даного революційного класу, потім такими особливими обставинами, як, наприклад, спадщина довгої і реакційної війни, потім формами опору буржуазії і дрібної буржуазії. Тому абсолютно ніякої принципіальної суперечності між радянським (*тобто соціалістичним*) демократизмом і застосуванням диктаторської влади окремих осіб *немає*. Відмінність пролетарської диктатури від буржуазної полягає в тому, що перша спрямовує свої удари проти експлуаторської меншості в інтересах експлуатованої більшості, а потім у тому, що першу здійснюють — *і через окремих осіб* — не тільки маси трудящих і експлуатованих, але й організації, побудовані так, щоб саме такі маси будити, піднімати до історичної творчості (радянські організації належать до цього роду організацій).

По другому питанню, про значення саме одноособової диктаторської влади з точки зору специфічних завдань даного моменту, треба сказати, що всяка велика машинна індустрія — тобто саме матеріальне, виробниче джерело і фундамент соціалізму — вимагає безумовної і найсуворішої *єдності волі*, яка спрямовує спільну роботу сотень, тисяч і десятків тисяч людей. І технічно, і економічно, і історично необхідність ця очевидна, всіма, хто думав про соціалізм, завжди визнавалась як його умова. Але як може бути забезпечена

найсуворіша єдність волі? — Підкоренням волі тисяч волі одного.

Це підкорення може, при ідеальній свідомості і дисциплінованості учасників спільної роботи, більше нагадувати м'яке керування диригента. Воно може набирати гострих форм диктаторства, — якщо нема ідеальної дисциплінованості і свідомості. Але, так чи інакше, *безсуперечне підкорення* єдиній волі для успіху процесів роботи, організованої за типом великої машинної індустрії, безумовно необхідне. Для залізниць воно необхідне подвійно і потрібно. І от цей перехід від одного політичного завдання до іншого, *зовнішністю* на нього зовсім не схожого, становить всю оригінальність теперішнього моменту. Революція тільки що розбила найстаріші, найміцніші, найтяжчі кайдани, яким з-під палки корилися маси. Це було вчора. А сьогодні та ж революція і саме в інтересах її розвитку і зміцнення, саме в інтересах соціалізму, вимагає *безсуперечного підкорення мас єдиній волі* керівників трудового процесу. Зрозуміло, що такий перехід неможливий відразу. Зрозуміло, що він здійснимий тільки ціною якнайбільших поштовхів, потрясінь, повернень до старого, величезного напруження енергії пролетарського авангарду, який веде народ до нового. Над цим не міркують ті, хто впадає в обивательську істеріку «Новой Жизни» або «Впереда» ⁷², «Дела Народа» або «Нашего Века» ⁷³.

Візьміть психологію середнього, рядового представника трудящої і експлуатованої маси, зіставте цю психологію з об'єктивними, матеріальними умовами його суспільного життя. До Жовтневої революції він *не* бачив ще на ділі, щоб імущі, експлуататорські класи справді чим-небудь для них справді серйозним пожертвували, поступились на його користь. Він *не* бачив *ще*, щоб йому дали багато раз обіцяну землю і волю, дали мир, поступились інтересами «великодержавності» і великодержавних таємних договорів, поступились капіталом і прибутками. Він побачив це тільки *після* 25 жовтня 1917 року, коли він сам взяв це силою і силою ж повинен був відстоювати взятє від Керенських, Гоців, Гегечкорі, Дутових, Корнілових. Зрозуміло, що певний час вся його

увага, всі помисли, всі сили душі спрямовані тільки на те, щоб передихнути, випрямитися, розвернутися, взяти найближчі блага життя, які можна взяти і яких не давали йому скинуті експлуататори. Зрозуміло, що певний час потрібен на те, щоб рядовий представник маси не тільки побачив сам, не тільки переконався, але й відчув, що так просто «взяти», хапнути, урвати не можна, що це веде до посилення розрухи, до загибелі, до повернення Корнілових. Відповідний перелом в умовах життя (а значить, і в психології) рядової трудящої маси тільки-тільки починається. І все наше завдання, завдання партії комуністів (більшовиків), яка є свідомим виразником прагнення експлуатованих до визволення, — усвідомити цей перелом, зрозуміти його необхідність, стати на чолі маси, яка змучена і стомлено шукає виходу, повести її по правильному шляху, по шляху трудової дисципліни, по шляху узгодження завдань мітингування *п р о* умови роботи і завдань безсуперечного підкорення волі радянського керівника, диктатора, *п і д ч а с* роботи.

Над «мітингуванням» сміються, а ще частіше з приводу його злобно сичать буржуа, меншовики, новожитненці, які бачать тільки хаос, безладдя, вибухи дрібно-власницького егоїзму. Але без мітингування маса пригноблених ніколи не змогла б перейти від дисципліни, вимушеної експлуаторами, до дисципліни свідомої і добровільної. Мітингування, це і є справжній демократизм трудящих, їх випрямлення, їх пробудження до нового життя, їх перші кроки на тому полі, яке вони самі очистили від гадів (експлуаторів, імперіалістів, поміщиків, капіталістів) і яке вони самі хочуть навчитися налагоджувати по-своєму, для себе, на началах своєї, *Радянської*, а не чужої, не панської, не буржуазної влади. Потрібна була саме жовтнева перемога трудящих над експлуаторами, потрібна була ціла історична смуга обговорення спочатку самими трудящими нових умов життя і нових завдань, щоб став можливим тривкий перехід до вищих форм трудової дисципліни, до свідомого засвоєння ідеї необхідності диктатури пролетаріату, до безсуперечного підкорення одноособовим

розпорядженням представників Радянської влади під час роботи.

Цей перехід почався тепер.

Ми успішно розв'язали перше завдання революції, ми бачили, як трудящі маси виробили в собі основну умову її успіху: об'єднання зусиль проти експлуататорів для їх повалення. Такі етапи, як жовтень 1905 р., лютий і жовтень 1917 р., мають всесвітньо-історичне значення.

Ми успішно розв'язали друге завдання революції: пробудити і підняти саме ті суспільні «низи», які експлуататори зіпхнули вниз і які тільки після 25 жовтня 1917 р. дістали всю свободу скидати їх і почати роздивлятися і влаштовуватися по-своєму. Мітингування саме найбільш пригнобленої і забитої, найменш підготовленої маси трудящих, перехід її на сторону більшовиків, проведення нею скрізь і всюди своєї радянської організації — ось другий великий етап революції.

Починається третій. Треба закріпити те, що ми самі відвоювали, що ми самі декретували, узаконили, обговорили, намітили, — закріпити в міцні форми *повсякденної трудової дисципліни*. Це — найважче, але й найвдячніше завдання, бо тільки розв'язання його дасть нам соціалістичні порядки. Треба навчитися з'єднувати разом бурхливий, що б'є весняною повинню, виходить з усіх берегів, мітинговий демократизм трудящих мас із залізною дисципліною під час праці, з *безсуперечним підкоренням* — волі однієї особи, радянського керівника, під час праці.

Ми цього ще не навчилися.

Ми цього навчимося.

Реставрація буржуазної експлуатації загрожувала нам вчора в особі Корнілових, Гоців, Дутових, Гегечко-рі, Богаєвських. Ми їх перемогли. Ця реставрація, та ж сама реставрація загрожує нам сьогодні в іншій формі, у вигляді стихії дрібнобуржуазної розпущеності й анархізму, дрібновласницького: «моя хата з краю», у вигляді буденних, дрібних, але зате численних наступів і навал цієї стихії проти пролетарської дисциплінованості. Ми цю стихію дрібнобуржуазної анархії повинні перемогти, і ми її переможемо.

РОЗВИТОК РАДЯНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Соціалістичний характер демократизму Радянського, — тобто *пролетарського*, в його конкретному, даному, застосуванні, — полягає, по-перше, в тому, що виборцями є трудящі і експлуатовані маси, буржуазія виключається; по-друге, в тому, що всякі бюрократичні формальності й обмеження виборів відпадають, маси самі визначають порядок і строки виборів, при цілковитій свободі відкликання вибраних; по-третє, що створюється найкраща масова організація авангарду трудящих, великопромислового пролетаріату, яка дає йому можливість керувати найширшими масами експлуатованих, залучати їх до самостійного політичного життя, виховувати їх політично на їх власному досвіді, що таким чином вперше робиться приступ до того, щоб справді *поголовно* населення вчилося управляти і починало управляти.

Такі головні відмінні ознаки застосовуваного в Росії демократизму, який є вищим *типом* демократизму, розривом з буржуазним перекрученням його, переходом до соціалістичного демократизму і до умов, які дають можливість почати відмирати державі.

Зрозуміло, стихія дрібнобуржуазної дезорганізованості (яка при *всякій* пролетарській революції в тій чи іншій мірі *неминуче* себе проявить, а в нашій революції, в силу дрібнобуржуазного характеру країни, її відсталості і наслідків реакційної війни, проявляється особливо сильно) не може не накладати свого відбитку і на Ради.

Над розвитком організації Рад і Радянської влади доводиться неослабно працювати. Є дрібнобуржуазна тенденція до перетворення членів Рад в «парламентаріїв» або, з другого боку, в бюрократів. Боротися з цим треба, залучаючи *всіх* членів Рад до практичної участі в управлінні. Відділи Рад перетворюються в багатьох місцях в органи, які зливаються поступово з комісаріатами. Метою нашою є *поголовне* залучення *бідноти* до практичної участі в управлінні, і всілякі кроки до здійснення цього — чим різноманітніші, тим краще, — повинні

старанно реєструватися, вивчатися, систематизуватися, перевірятися ширшим досвідом, узаконюватися. Метою нашою є *безплатне* виконання державних обов'язків кожним трудящим, по відбутті 8-годинного «уроку» продуктивної роботи: перехід до цього особливо важкий, але тільки в цьому переході запорука остаточного зміцнення соціалізму. Новизна і трудність переміни викликає, природно, численність кроків, що їх роблять, так би мовити, навромацьки, численність помилок, вагання, — без цього ніякого різкого руху вперед бути не може. Вся оригінальність теперішнього становища, з точки зору багатьох, які хочуть, щоб їх вважали соціалістами, полягає в тому, що люди звикли абстрактно протиставити капіталізм соціалізму, а між тим і другим глибокодумно ставили слово: «стрибок» (декотрі, згадуючи обривки читаного у Енгельса, додавали ще глибокодумніше: «стрибок з царства необхідності в царство свободи»⁷⁴). Про те, що «стрибком» учителі соціалізму називали перелом під кутом зору поворотів всесвітньої історії і що такі стрибки охоплюють періоди років по 10, а то й більше, про це не вміє подумати більшість так званих соціалістів, які про соціалізм «читали в книжці», але ніколи серйозно в справу не вникали. Природно, що пресловута «інтелігенція» поставляє в такі часи незліченну кількість плакальниць за покійником: одна плаче за Установчими зборами, друга — за буржуазною дисципліною, третя — за капіталістичним порядком, четверта — за культурним поміщиком, п'ята — за імперіалістською великодержавністю і так далі, і тому подібне.

Справжній інтерес епохи великих стрибків полягає в тому, що численність уламків старого, нагромаджуваних іноді швидше, ніж кількість зародків (не завжди відразу видних) нового, вимагає уміння виділити найістотніше в лінії або в ланцюгу розвитку. Бувають історичні моменти, коли для успіху революції важливіше за все нагромадити якнайбільше уламків, тобто висадити в повітря якнайбільше старих установ; бувають моменти, коли висаджено досить, і на чергу стає «прозаїчна» (для дрібнобуржуазного революціонера «нудна») робота роз-

чищення ґрунту від уламків; бувають моменти, коли дбайливий догляд зародків нового, що ростуть з-під уламків на погано ще очищеному від щебеню ґрунті, важливіший за все.

Не досить бути революціонером і прихильником соціалізму або комуністом взагалі. Треба вміти знайти в кожний особливий момент ту особливу ланку ланцюга, за яку треба всіма силами ухопитися, щоб вдержати весь ланцюг і підготувати міцно перехід до дальшої ланки, причому порядок ланок, їх форма, їх зчеплення, їх відмінність одна від одної в історичному ланцюгу подій не такі прості, і не такі дурні, як у звичайному, ковалем зробленому ланцюгу.

Боротьба з бюрократичним перекрученням радянської організації забезпечується міцністю зв'язку Рад з «народом», розуміючи під ним трудящих і експлуатованих, гнучкістю і еластичністю цього зв'язку. Буржуазних парламентів навіть найкращої в світі щодо демократизму капіталістичної республіки біднота ніколи не вважає «своїми» установами. А Ради — «своє», а не чуже, для маси робітників і селян. Сучасних «соціал-демократів», відтінку Шейдемана або, що майже те саме, Мартова, так само верне від Рад, їх так само тягне до благопристойного буржуазного парламенту, або до Установчих зборів, як Тургенєва 60 років тому тягло до поміркованої монархічної і дворянської конституції, як його вернуло від мужицького демократизму Добролюбова і Чернишевського ⁷⁵.

Саме близькість Рад до «народу» трудящих створює особливі форми відкликання та іншого контролю знизу, які треба тепер особливо старанно розвивати. Наприклад, Ради народної освіти, як періодичні конференції радянських виборців та їх делегатів для обговорення і контролю за діяльністю радянських властей в даній галузі, заслуговують найповнішого співчуття і підтримки. Нема нічого дурнішого, як перетворення Рад у щось застигле і самодостатнє. Чим рішучіше ми повинні стояти тепер за безпощадно тверду владу, за диктатуру окремих осіб *для певних процесів роботи*, в певні моменти *чисто виконавчих* функцій,

тим різноманітніші повинні бути форми і способи контролю знизу, щоб паралізувати всяку тінь можливості перекручення Радянської влади, щоб виривати повторно і безустанно бур'ян бюрократизму.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Надзвичайно тяжке, трудне і небезпечне становище в міжнародному відношенні; необхідність лавірувати і відступати; період вичікування нових вибухів революції, яка болюче довго зріє на Заході; всередині країни період повільного будівництва і нещадного «підтягування», тривалої і запеклої боротьби пролетарської суворої дисциплінованості з загрожуючою стихією дрібнобуржуазної розпущеності й анархічності, — такі є, коротко, відмінні риси особливої, переживаної нами, смуги в соціалістичній революції. Така є та ланка історичного ланцюга подій, за яку нам зараз доводиться з усієї сили вчепитися, щоб бути на висоті завдання аж до переходу до дальшої ланки, — яка приваблює до себе особливою яскравістю, яскравістю перемог міжнародної пролетарської революції.

Спробуйте зіставити із звичайним, ходячим поняттям «революціонера» лозунги, що випливають з особливостей теперішньої смуги: лавірувати, відступати, вичікувати, повільно будувати, нещадно підтягувати, суворо дисциплінувати, громити розпущеність... Чи дивно, що деяких «революціонерів», коли вони чують це, охоплює благородне обурення, і вони починають «громити» нас за забуття традицій Жовтневої революції, за угодовство з буржуазними спеціалістами, за компроміси з буржуазією, за дрібнобуржуазність, за реформізм і інше і тому подібне?

Біда цих горе-революціонерів полягає в тому, що навіть у тих з них, хто керується найкращими в світі мотивами і відзначається безумовною відданістю справі соціалізму, бракує розуміння того особливого і особливо-«неприємного» стану, через який неминуче повинна була пройти відстала країна, змучена реакційною і нещасною війною, країна, яка почала соціалістичну рево-

люцію задовго раніше від більш передових країн; — бракує витримки у важкі хвилини важкого переходу. Природно, що «офіціальну» опозицію *такого* роду чинить нашої партії партія лівих есерів. Особисті винятки з групових і класових типів, звичайно, є і завжди будуть. Але соціальні типи лишаються. В країні з величезним переважанням дрібновласницького населення над чисто пролетарським неминуче буде виявлятися — і від часу до часу дуже різко виявлятися — різниця між революціонером пролетарським і дрібнобуржуазним. Цей останній вагається і хитається при кожному повороті подій, переходить від завзятої революційності в березні 1917 року до оспівування «коаліції» в травні, до ненависті проти більшовиків (або до оплакування їх «авантюризму») в липні, до боязкого відсторонення від них в кінці жовтня, до підтримки їх в грудні, — нарешті, в березні і квітні 1918 року такі типи найчастіше морщать зневажливо ніс і кажуть: «Я не з тих, хто співає гімни «органічній» роботі, практицизмові і поступовщині».

Соціальне джерело таких типів, це — дрібний хазяйчик, який оскаженів від страхіть війни, від раптового розорення, від нечуваних мук голоду і розрухи, який істерично мечеться, шукаючи виходу і порятунку, хитаючись між довір'ям до пролетаріату і підтримкою його, з одного боку, приступами відчаю — з другого. Треба ясно зрозуміти і твердо засвоїти, що на такій соціальній базі ніякого соціалізму побудувати не можна. Керувати трудящими і експлуатованими масами може тільки клас, який без вагань іде своїм шляхом, не занепадає духом і не впадає у відчай на найтрудніших, найтяжчих і найнебезпечніших переходах. Нам істеричні пориви не потрібні. Нам потрібна мірна хода залізних батальйонів пролетаріату.
